

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

The language of literature in Lampas

Een halve eeuw Griekse en Latijnse taalkunde

Allan, R.; Risselada, R.

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Allan, R., & Risselada, R. (2017). The language of literature in Lampas: Een halve eeuw Griekse en Latijnse taalkunde. *Lampas*, 50(3), 271-291.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

50e jaargang nummer 3

september 2017

Lampas revisited

Een halve eeuw klassieke vernieuwing

LAMPAS

tijdschrift voor classici

LAMPAS

Tijdschrift voor classici
Jaargang 50 nummer 3, september 2017

Redactie

dr. Rutger Allan (Grieks, Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Bert van den Berg (Antieke Filosofie, Universiteit Leiden), dr. Jan Willem Drijvers (Oude Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen), drs. Aniek van den Eersten (redactie-secretaris; Universiteit van Amsterdam), dr. Mark Heerink (Latijn, Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Hugo Koning (Klassieke Talen, Stanislascollege Delft), drs. Suzanne Luger (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, ILO/POWL, Universiteit van Amsterdam), dr. Stephan Mols (Klassieke Archeologie, Radboud Universiteit Nijmegen), drs. Kokkie van Oeveren (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, VCN), dr. Remco Regtuit (Grieks, Rijksuniversiteit Groningen), dr. Rodie Risselada (voorzitter; Latijn, Universiteit van Amsterdam), dr. Rolf Strootman (Oude Geschiedenis, Universiteit Utrecht).

Redactieadres

Redactiesecretariaat Lampas / Aniek van den Eersten
Universiteit van Amsterdam – Opleiding GLTC
Turfdraagsterpad 9, 1012 XT Amsterdam
e-mail: lampas@verloren.nl
websiteadres: lampas.verloren.nl

Voor reacties op of ideeën over de inhoud van *Lampas*: lampas@verloren.nl

Uitgever, administratie en abonnementen

Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
telefoon 035-6859856
e-mail: bestel@verloren.nl
websiteadres: www.verloren.nl

Lampas verschijnt vier keer per jaar.

Prijzen voor 2017: Jaarabonnement € 42,-; Studentenabonnement € 25,- (stuur a.u.b. een kopie van de collegekaart naar de uitgever); Abonnement voor instellingen en bibliotheken € 56,-; Losse nummers € 15,-

Betaling gaarne binnen 30 dagen na toezending van een rekening door de uitgever. Abonnementen worden aangegaan voor een jaargang en automatisch verlengd, tenzij bij opgave uitdrukkelijk anders wordt aangegeven. Opzegging dient te geschieden bij de uitgever vóór ingang van de nieuwe jaargang, dus vóór 1 januari van het nieuwe jaar.

Op het omslag: Januskop, Vaticaanse Museum, Rome. Bron: WikiCommons.

ISSN 0165-8204 ISBN 978-90-8704-692-7

The language of literature in *Lampas*

Een halve eeuw Griekse en Latijnse taalkunde

RUTGER ALLAN EN RODIE RISSELADA

1 Inleiding

In de auteursinstructies van *Lampas* wordt haar missie met de volgende woorden omschreven:

Lampas stelt zich ten doel haar lezers op wetenschappelijk verantwoorde wijze op de hoogte te houden van wetenschappelijke inzichten en ontwikkelingen op de voor de Klassieke Oudheid relevante gebieden.

Op het gebied van de Griekse en Latijnse taalkunde maakt *Lampas* haar doelstelling zonder meer waar. *Lampas* heeft de taalkunde altijd een zeer warm hart toegedragen. Dit blijkt niet alleen uit de vele taalkundige bijdragen die verspreid over vijftig jaar in *Lampas* verschenen zijn, maar ook door het uitbrengen van aan de taalkunde gewijde themanummers.¹

De taalkundige bijdragen waren in de vijftig jaar van *Lampas*' bestaan vrijwel zonder uitzondering altijd van een indrukwekkend wetenschappelijk niveau en zij geven bij elkaar een goed beeld van de belangrijkste ontwikkelingen in de Griekse en Latijnse taalkunde die in deze periode hebben plaatsgevonden. *Lampas* bevindt zich daarmee aan het voorfront van het taalkundig onderzoek – wat misschien ook niet zo verwonderlijk is, gezien de voortrekkersrol die juist Nederlandse graeci en latinisten internationaal gezien hebben gespeeld binnen de taalkunde.

Misschien wel de belangrijkste kentering die in het taalkundig onderzoek heeft plaatsgevonden, is de verschuiving van de interesse in de grammaticale relaties *binnen* de zin naar de grammaticale relaties *tussen* de zinnen: van zinsniveau naar tekstniveau, van syntaxis en semantiek naar discourse-structuur en pragmatiek. Behandelen de artikelen in de beginjaren van *Lampas* vooral zaken als naamvalsfuncties, tijd en aspect en de syntaxis en semantiek van bijzinnen, in de latere artikelen verschuift de aandacht naar onderwerpen als tekststructuur, partikels, orale grammatica, Topic en Focus. Het lijkt erop dat deze verandering van interesse in de loop van de jaren '80 gestalte krijgt.²

1 *Lampas* 5.1 (1972); *Lampas* 13.2 (1980); *Lampas* 19.2 (1986).

2 Denk bijvoorbeeld aan artikelen van J.R. de Jong (1986) over woordvolgorde; C.M.J. Sicking

Overigens is er beslist geen sprake van een rigoureuze waterscheiding: ook in latere tijden verschijnen stukken over onderwerpen als het Griekse futurum en over de ambiguïteit van *cum* als voorzetsel en als voegwoord.

Behalve de vraag hoe deze ontwikkelingen binnen de taalkunde in *Lampas* aan de orde zijn gesteld, is het ook interessant om te zien hoe de discussies in *Lampas* zich verhouden tot het onderwijs in het vwo. Met enige regelmaat vormde de behandeling van grammaticale verschijnselen in schoolboeken aanleiding voor taalkundige artikelen in *Lampas*, maar hoe hebben deze artikelen vervolgens weer doorgewerkt in het onderwijs?

2 Griekse taalkunde in *Lampas*

Een van de aardige aspecten van de vroege nummers van *Lampas* is dat er nu en dan een taalkundige discussie werd gevoerd, waarbij auteurs de gelegenheid kregen om op elkaar te reageren. Een eerste voorbeeld van een dergelijke gedachtewisseling is te vinden in *Lampas* 6.4/5 (1973). In dit nummer reageert Omert Schrier op een in *Lampas* 5.5 (1972) verschenen artikel van de hand van Albert Rijksbaron (destijds redactielid: hij zou het uiteindelijk 36 jaar – van 1970 tot 2006 – zijn).³ In dit artikel had Rijksbaron geprobeerd een antwoord te geven op de vraag op welke manier we van bijzinnen die ingeleid worden door de conjuncties ἐπεὶ en ὥς, kunnen vaststellen of die *temporeel* dan wel *causaal* (of beter *motiverend*) geïnterpreteerd moeten worden. Op basis van een analyse van de conjuncties in Herodotus komt Rijksbaron tot de conclusie dat er twee belangrijke factoren zijn die een rol spelen bij de interpretatie van de bijzin in kwestie: (1) de tekstsoort (verhalend of niet-verhalend); (2) de plaatsing van de bijzin (voor of na de hoofdzin). Wanneer de ἐπεὶ/ὥς-bijzin voor de hoofdzin staat in een verhalende tekst, dan wordt de bijzin gewoonlijk *temporeel* opgevat. Wanneer de bijzin *na* de hoofdzin geplaatst is of voorkomt in een niet-verhalende tekst, wordt deze *motiverend* geïnterpreteerd. Overigens moet deze verdeling volgens Rijksbaron niet als absoluut worden gezien, maar eerder als een zeer sterke tendentie.

In zijn reactie op Rijksbarons artikel stelt Schier dat ‘het te onderzoeken materiaal vaak weerbarstiger is dan men op het eerste gezicht geneigd is aan te nemen’, waarna hij ingaat op een aantal voorbeelden uit Herodotus die vol-

(1986) en E.J. Bakker (1986) over partikels; A.M. Bolkestein (1986) en E. Vester (1989) over de manier waarop tekstuele samenhang grammaticaal wordt uitgedrukt; en A. Rijksbaron (1986) en E.J. Bakker (1991) over taalkundige aspecten van de vertelstuur van Herodotus. Ook H. Pinkster signaleert in een overzichtsartikel uit 1986 over de ‘Stand van zaken in de Latijnse taalkunde’ een toenemende belangstelling voor de invloed van ‘de omringende context’ op de structuur van Latijnse zinnen (1986: 120).

3 Rijksbaron (1972): ‘Ἐπεὶ en ὥς. Temporeel of kausaal?’, Schrier (1973): ‘Het kausale en temporele gebruik van ἐπεὶ en ὥς in Herodotus (reactie op A. Rijksbaron, 1972, 5-5)’.

gens hem anders geïnterpreteerd kunnen worden en dus niet in Rijksbarons schema lijken te passen. In hetzelfde nummer is ook Rijksbarons verdediging tegen Schriers kritiek opgenomen, ten slotte gevolgd door Schriers laatste woord.⁴ Rijksbaron en Schiers kunnen elkaar uiteindelijk niet overtuigen. De lezer wordt uitgedaagd om met de twee debattanten mee te denken en om ook zelf aan de hand van de teksten een oordeel te vormen.

2.1 *Het aspectdebat*

Hetzelfde geldt voor een tweede debat dat men in de vroege *Lampas*-nummers kan vinden. Het gaat hier om de gedachtenwisseling tussen Sicking (destijds ook redacteur en mede-oprichter van *Lampas*),⁵ Ruijgh en Rijksbaron over het Griekse aspect in *Lampas* 7 (1974), in nummers 3 en 4.⁶ Dit scherpzinnige en bij vlagen vlammende debat is nog steeds uitermate lezenswaardig, om tenminste twee redenen: het geeft niet alleen een goed beeld van de ideeën van deze drie vooraanstaande wetenschappers, die alle drie een substantiële bijdrage hebben geleverd aan onze kennis van het Griekse aspect, maar het geeft ook een mooi overzicht van wat (nog steeds) de belangrijkste hete hangijzers zijn in het wetenschappelijke debat over aspect. Veel van wat er in het debat ter tafel komt heeft daardoor zijn relevantie nog absoluut niet verloren.

Aanleiding van de discussie was het verschijnen van Sickings *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'* in 1971, waarin niet alleen het Griekse aspect aan bod komt maar ook de syntaxis van het participium. Een motief voor het schrijven van zijn boek, aldus Sicking in zijn inleiding, was de kloof die hij vaststelt tussen de behandeling van het aspect in de schoolgrammatica's en de nieuwste taalwetenschappelijke ontwikkelingen. Het is uiteraard onmogelijk om hier in kort bestek Sickings behandeling van het Griekse aspect volledig recht te doen en ik zal me daarom beperken tot zijn centrale stelling, die ook in de *Lampas*-discussie een belangrijke rol speelt.

Volgens Sicking is de oppositie tussen de aoristusstam en de praesensstam het best te analyseren als een *privatieve* oppositie, waarbij de praesensstam het neutrale, ongemarkeerde lid in de oppositie is (dat wil zeggen verstoken van een semantisch kenmerk) en de aoristus het gemarkeerde lid (dat wil zeggen voorzien van een semantisch kenmerk).⁷ De waarde van aoristus- en praesensstam karakteriseert Sicking als volgt:

4 Rijksbaron (1973): 'Het kausale en temporele gebruik van ἐπέι en ὄς in Herodotus (reactie op O. Schrier, 1973, 6.4/5)'.
 5 Met een indrukwekkend totaal van 38 bijdragen is hij bovendien met afstand de productiefste contribuant aan *Lampas*.

6 Ruijgh (1974): 'Bespreking van C.M.J. Sicking, *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'*, 1971, deel I'; Rijksbaron (1974): 'Bespreking van C.M.J. Sicking, *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'*, 1971, deel II'; Sicking (1974): 'Aspectproblemen, een discussie'.

7 Deze terminologie is afkomstig uit het destijds prominente Praagse structuralisme, waarvan Roman Jakobson en Nikolaj Trubetzkoy de bekendste namen zijn. Een centraal idee achter het

[H]et gebruik van een aoristusvorm impliceert dat de spreker de handeling als naar voren en/of naar achteren begrensd beschouwt, d.w.z.: begin- en/of eindpunt van de handeling in beschouwing wil nemen. De gebruiker van een praesensstamvorm doet daarentegen geen uitspraak over begin- en/of eindpunt van de handeling.⁸

De waarde van de aoristusvorm duidt Sicking aan met de term *determinatief* ('afgebakend', 'begrensd'). De praesensstam is neutraal en dus *niet-determinatief*. Het verschil tussen praesens- en aoristusstam is een verschil in aspect, wat volgens Sicking inhoudt dat de spreker volledige vrijheid heeft om tussen beide vormen te kiezen, 'zonder dat de werkelijkheid waarnaar hij verwijst hem daarbij duidelijke beperkingen oplegt. Bepalend is alleen de visie die de spreker op de handeling in kwestie heeft'.⁹

De uiteindelijke interpretatie van de aspectvormen wordt bepaald, aldus Sicking, door de semantische waarde van de aspectvorm in wisselwerking met contextuele factoren. Ook de *Aktionsart* (de vraag of de handeling uitgedrukt door het verbale lexem van zichzelf in tijd begrensd is en, meer specifiek, of deze *duratief*, *statief*, *punctueel* of *terminatief* is) is van invloed op de interpretatie van de aspectvorm. Zo zijn de traditionele 'ingressieve aoristus', 'complexieve aoristus' of het 'conatieve praesens' volgens Sicking geen bijzondere *betekeningen* van de aoristusvorm maar *interpretaties* die tot stand komen door de combinatie van de *aspectwaarde* (determinatief of niet-determinatief) met de *Aktionsart* van het werkwoord en met contextuele factoren. Sicking (1974: 263) geeft ter illustratie de volgende voorbeelden:

- (a) ἐβασίλευσε τριάκοντα ἔτη.
 (b) μετὰ ταῦτα ἐβασίλευσε [...].

In (a) wordt de ingressieve interpretatie van ἐβασίλευσε 'hij werd koning' uitgesloten door de combinatie met de bepaling van tijdsduur. Een interpretatie als complexieve aoristus is daarom plausibeler. In het geval van (b) is een ingressieve interpretatie gezien de adverbiale bepaling wél mogelijk. Ook is de *Aktionsart* van het werkwoord βασιλεύω hiervoor cruciaal: alleen verba met *duratieve Aktionsart* staan een ingressieve interpretatie toe.¹⁰

structuralisme is dat de grammatica van een taal beschreven kan worden als een systeem van binaire, privatieve opposities tussen verschillende categorieën.

8 Sicking (1971: 69).

9 Sicking (1971: 36).

10 In plaats van de term *duratief* is in het huidige aspectdebat de term *atelisch* (dat wil zeggen zonder inherent eindpunt/*telos*) gangbaarder. Atelische gebeurtenissen worden op hun beurt meestal onderverdeeld in *toestanden/states* (bijvoorbeeld εἰμι, ἔχω) en *activiteiten/activities* (γελῶ, τρέχω). In plaats van de oudere term *terminatief* wordt tegenwoordig vaker de term *telisch* gebruikt, waarbij telische gebeurtenissen worden onderverdeeld in punctuele *achievements* (ἀφικνέομαι) en niet-punctuele *accomplishments* (περίθω).

In zijn recensie van Sickings boek zet Ruijgh vraagtekens bij Sickings stelling dat de aoristus tegenover de praesensstam de gemarkeerde categorie is in een privatieve oppositie. Ruijgh pleit in plaats daarvan voor een *aequipollente* oppositie, waarbij beide categorieën positief gekarakteriseerd zijn door een semantisch kenmerk. Ruijgh had dit punt enkele jaren eerder al uiteengezet in het hoofdstuk in zijn magnum opus *Autour de 'te épique'* (1971) waarin hij het gebruik van de *tijden* – Ruijgh ontkent het bestaan van aspect in het Grieks – bespreekt (Ruijgh 1971: 227-236).

In aansluiting bij de opvatting van de antieke grammatici, die de waarde van de tempora onder de rubriek χρόνος plaatsten, meent Ruijgh dat het bij de oppositie tussen praesens- en aoristusstam gaat om een verschil in *tijdsverhouding*. Volgens Ruijgh is er van een subjectieve visie van de spreker (en dus van aspect) geen sprake en drukt het gebruik van de praesensstam uit 'dat het door het werkwoord uitgedrukte proces door een door de context of situatie gegeven moment heengaat (infectieve waarde)'. Daarentegen drukt de aoristusstam uit 'dat het door de werkwoordstam uitgedrukte proces op een door de context of situatie gegeven moment is afgesloten (confectieve waarde)' (Ruijgh 1974: 199).

Tegen Sickings idee dat er bij het contrast tussen praesens en aoristus sprake is van een privatieve oppositie, waarbij de aoristus de gemarkeerde categorie is, brengt Ruijgh een morfologisch argument in: bij de meeste werkwoorden worden *zowel* het praesens *als* de aoristus door een eigen morfeem gekenmerkt, bijvoorbeeld παυδέυ-ε-σθα/δείκ-νυ-σθα tegenover παυδέυ-σα-σθα/δείχ-σα-σθα. Verder is het juist vaker dan bij de praesensstam het geval dat de aoristusstam *geen* morfologisch kenmerk ('nulmorfeem') heeft, zoals in het geval van de wortelaoristus (type βῆ-ναι). Ruijgh opteert om deze reden liever voor een *aequipollente* oppositie.

Ruijgh bespreekt in zijn *Lampas*-recensie ook Sickings behandeling van het *perfectum*, waaruit een grote overeenstemming in opvatting naar voren komt, en het *participium*, waarbij Ruijgh zich daarentegen nogal kritisch opstelt. Op beide onderwerpen zal ik hier niet verder ingaan, maar ik kan de lezer van harte aanbevelen om Sickings hoofdstukken terzake en Ruijghs bespreking ervan nog eens na te lezen.

Ook Rijksbarons recensie van Sickings boek is kritisch op veel punten. Hij richt zijn pijlen onder andere op Sickings gebruik van de theoretische noties *gemarkeerd* : *ongemarkeerd*. Verder maakt hij bezwaar tegen het subjectieve karakter van Sickings aspectopvatting: 'Ook theoretisch gezien lijkt mij een dergelijke opvatting moeilijk houdbaar: zij is niet falsifieerbaar; immers iemand heeft altijd wel een 'visie' op de buitentalige werkelijkheid'.¹¹

11 Rijksbaron (1974: 211).

Sicking begint zijn reactie op de recensies van Ruijgh en Rijksbaron met een behatenswaardige opmerking die in het huidige onderwijslandschap (Onderwijs 2032!) nog (helaas) even relevant is als toentertijd. Voordat hij de recensies van Ruijgh en Rijksbaron bespreekt, schrijft Sicking,

moet iets gezegd worden over de reactie van wie menen dat de vragen die ik heb aangesneden wellicht boeiend zijn, maar in de kritieke situatie waarin het Grieks zich bevindt van zó ondergeschikt belang dat behandeling ervan zonder schade kan wachten. Met dit standpunt ben ik het oneens. Ik ben ervan overtuigd dat voortgezette bestudering van het Grieks in v.w.o. en w.o. alleen dán zinvol is, wanneer degenen die het vak professioneel beoefenen de energie behouden om de wetenschappelijke waarde van wat zij doceren te blijven toetsen en hun onderwijs te corrigeren wanneer het op onjuiste uitgangspunten berust.¹²

Vervolgens bespreekt Sicking een aantal argumenten tegen Ruijghs opvatting. In een aantal gevallen kan Ruijghs theorie het gebruik van de praesens- of aoristusstam niet verklaren. Sicking noemt de volgende voorbeelden van het gebruik van imperfectum en aoristus uit Herodotus:

(a) ἀγνοεῦντες δὲ τὰς συμφορὰς οἱ Θηραῖοι ἔπεμπον ἐς Δελφούς [...]. ἡ δὲ Πυθίη σφι ἔχρησε [...]. (4.156.1)

(b) οὗτοι ὧν οἱ Δόλογχοι πιεσθέντες πολέμῳ [...] ἐς Δελφούς ἔπεμψαν τοὺς βασιλέας περὶ τοῦ πολέμου χρησομένου. ἡ δὲ Πυθίη σφι ἀνείλε [...] (6.34.1)

Volgens Sicking is niet in te zien waarom in het eerste geval de handeling ‘zenden’, méér dan in het tweede geval, ‘door een door de context of situatie gegeven moment heengaat.’ Beter is het, aldus Sicking, om het verschil tussen beide gevallen te verklaren doordat Herodotus in het tweede geval (b) ‘zenden’ en ‘antwoorden’ als twee afzonderlijke handelingen beziet, terwijl hij in het eerste geval (a) aanduidt dat de lezer moet uitzien naar het vervolg.¹³

Op Rijksbarons verwijt dat de theorie te vrijblijvend en onfalsificeerbaar zou zijn doordat de spreker volkomen vrijheid heeft in zijn keuze voor een van beide aspectvormen, reageert Sicking nuancerend:

‘Vrijblijvend’ is de keuze tussen aoristus en imperfectum, perfectum en aoristus alleen in zoverre als de handeling in kwestie *feitelijk* begrensd of niet begrensd, relevant of niet relevant kan zijn, zonder dat dit de taalgebruiker tot een keuze dwingt. [...] In talloze gevallen is de relatief grote keuzevrijheid [...] door contextuele of in de gebruikte verba zelf gelegen factoren beperkt: slechts in een beperkt aantal gevallen is de taalgebruiker inderdaad vergaand vrij.¹⁴

12 Sicking (1974: 261). Met een vergelijkbare opmerking opent Sicking ook zijn artikel ‘Taalkundige observaties bij het onderwijs in het Grieks’ in *Lampas* 27.1 (1994). Niets nieuws onder de zon ...

13 Sicking (1974: 272).

14 Sicking (1974: 282).

Het gaat niet aan om op deze plek, ruim veertig jaar na dato, een oordeel te vellen wie van de drie taalkundigen door de wetenschappelijke ontwikkelingen uiteindelijk 'gelijk heeft gekregen'. Dit is een onzinnige exercitie aangezien het zou impliceren dat er noodzakelijkerwijs progressie is in de wetenschap en dat we het daarom nu allemaal beter weten dan de protagonisten destijds. Wat we wel kunnen vaststellen is dat de opvatting waarin aspect wordt gezien als instrument in de handen van de spreker om een bepaalde visie (*viewpoint*) op de gebeurtenis uit te drukken, een sterke opgang heeft gemaakt en in het huidige debat de meest gangbare opvatting is. Ook het idee dat aspect te maken heeft met de begrensdheid (*boundedness*) van de gebeurtenis is in het huidige aspectdebat wijd verbreid.¹⁵

De kwestie of de aoristusstam gemarkeerd is ten opzichte van de praesensstam (of andersom) of dat er sprake is van een aequipollente oppositie, heeft in het huidige aspectonderzoek zijn prominentie verloren, wat waarschijnlijk mede te verklaren is door de neergang van het structuralisme in de taalwetenschap (en elders). Zoals zo vaak in de wetenschap verdwijnen vragen niet altijd doordat ze worden beantwoord, maar simpelweg doordat ze niet meer worden gesteld.

Zelf zou ik de kwestie van de gemarkeerdheid als volgt willen beantwoorden. Het is niet aantrekkelijk om te stellen dat de aoristus dan wel het praesens *in hun totaliteit* gemarkeerd of ongemarkeerd zijn. Beter is het naar mijn mening om een onderscheid te maken tussen telische en atelische werkwoorden: werkwoorden met of zonder inherent eindpunt in hun lexicale betekenis. Bij de telische werkwoorden is de aoristusstam de ongemarkeerde categorie, bij de atelische werkwoorden de praesensstam.

Hoewel bij de meeste (regelmatige) werkwoorden zowel de praesensstam als de aoristusstam een morfologisch kenmerk hebben, zijn er werkwoorden waarbij de verdeling telisch : atelisch wordt weerspiegeld in de morfologie. Zo heeft bij telische werkwoorden de praesensstam vaak een morfologische markering (bijvoorbeeld ἄφ-ικ-νέ-ε-σθαί, tegenover ἄφ-ικ-έ-σθαί); wanneer je daarentegen bij atelische werkwoorden een extra stamvormend morfeem vindt (dat is niet vaak het geval), dan is dat in de aoristus (bijvoorbeeld ἄγ-αγ-εῖν tegenover ἄγ-εῖν).

Een andere sterke indicatie van gemarkeerdheid is naar mijn mening de frequentie per werkwoord van de praesens- of aoristusstam: in het algemeen zal (wanneer we de indicativus praesens buiten beschouwing laten, aangezien daarvan geen tegenhanger in de aoristus bestaat) bij *telische* werkwoorden

15 Bijvoorbeeld in het standaardwerk over aspect van Fanning, *Verbal Aspect in New Testament Greek* uit 1990, naar mijn mening [RA] het beste boek over het Griekse aspect, wordt aspect gedefinieerd als 'that category in the grammar of the verb which reflects the focus or viewpoint of the speaker in regard to the action or condition which the verb describes' (Fanning 1990: 84). Fannings boek gaat over het nieuwtestamentische Grieks, maar is zonder veel problemen toepasbaar op aspect in het klassieke Grieks.

de *aoristus*stam frequenter zijn dan de *praesens*stam; daarentegen zullen bij *atelische* werkwoorden de vormen van de *praesens*stam vaker voorkomen. Met andere woorden: naast de morfologie wijst mijns inziens ook de frequentie op de feit dat bij telische werkwoorden de *praesens*stam gemarkeerd is en bij *atelische* werkwoorden de *aoristus*stam.

Ik concludeer dat het *Lampas*-debat tussen Ruijgh, Rijksbaron en Sicking geen overduidelijke winnaar kent, wat het uiteraard des te interessanter maakt om de *Lampades* in kwestie nog eens open te slaan. Nadien hebben de drie *graeci* helaas in *Lampas* niet meer over de kwestie *praesens versus aoristus* geschreven. Het debat is geenszins in hevigheid afgenomen maar heeft zich naar elders verplaatst.¹⁶

Naast de Griekse tijden en aspecten is een ander onderwerp dat veelvuldig onder handen is genomen de syntaxis en semantiek van de *bijzin*. Behalve de eerder genoemde bijdrage van Rijksbaron over *ἐπεὶ* en *ὥς*, vinden we verder nog Rijksbaron (1980), ‘De Semantiek van Griekse hypothetische bijzinnen’, Pieters (1980), ‘De relatieve zin in het klassiek Grieks’, Wakker (1986), ‘Conditionele bijzinnen met finale nuance in het Grieks’ en Wakker (1989), ‘Conditionele, temporele en relatieve bijzinnen. Verwantschap en verschil’. Veel van de inzichten die deze artikelen hebben opgeleverd zijn uiteindelijk verwerkt in de bekende *Beknopte syntaxis van het klassiek Grieks* (2000) van de hand van Albert Rijksbaron, Siem Slings, Peter Stork en Gerry Wakker.

2.2 *Van syntaxis en semantiek naar discourse en pragmatiek: Griekse partikels, woordvolgorde en orale grammatica*

Zoals al in de inleiding vermeld, zien we in de jaren '80 in *Lampas* een verschuiving van interesse van syntaxis en semantiek naar discourse analyse en pragmatiek. De eerste bijdragen die getuigen van deze *Wende* zijn die van Sicking (‘Griekse partikels. Definitie en classificatie’) en Egbert Bakker (‘Ὅσπερ en εἴπερ. Een aspect van Attische conversatie’) in de taalkunde-*Lampas* van 1986. Beide artikelen gaan over partikels en beide benadrukken terecht de *communicatieve* functie van taal. Sicking verwoordt het aldus:

[J]uist de studie van de Griekse partikels heeft geleden onder de gevolgen van een taalbeschouwing die taal vooral ziet als een medium voor als het ware eenzijdig tot uitdrukking brengen van gedachten en gevoelens van de spreker. Waar veel Griekse partikels juist bedoelen in te spelen op de vragen, veronderstellingen en verwachtingen van het gehoor, belemmert een eenzijdige visie op de communica-

16 Op het gebied van tijd en aspect heeft Rijksbaron in *Lampas* een artikel geschreven over de verhaalstructurende functie van het imperfectum (‘Taalkunde en de structuur van Herodotus’ *Historiën*’, 1986) en Rijksbaron en Ruijgh hebben beiden over het perfectum geschreven (Rijksbaron 1984: ‘Het Griekse perfectum: subject contra object’; Ruijgh 2004: ‘Over de gebruikswijzen van het Griekse perfectum. Met speciale aandacht voor Plato’s *Politeia*’).

tieve functie die door taal wordt gediend een goed begrip van de motieven voor partikelgebruik.¹⁷

Werkend met dit communicatieve perspectief op partikels komt Sicking op een aantal inzichtrijke beschrijvingen van partikelfuncties. Zo karakteriseert hij de functie van δὴ als: ‘Δὴ committeert de hoorder – die immers geacht wordt, dezelfde relevante feiten of argumenten te kennen als de spreker – aan wat wordt gezegd’. Over μὴν schrijft Sicking: ‘Μὴν klinkt (enigszins overdreven gezegd) bijna dreigend: “Wie dit betwist zou de verhouding kunnen verstoren”’.¹⁸ Ook in een tweetal latere bijdragen aan *Lampas* behandelt Sicking de partikels.¹⁹ Met zijn terechte aandacht voor de communicatieve functie van de Griekse partikels heeft Sicking een belangrijke impuls gegeven aan het partikelonderzoek.

Sinds Sickings partikelartikel van 1986 zijn er meer artikelen in *Lampas* verschenen met een pragmatische invalshoek. Mooie voorbeelden hiervan zijn Helma Diks artikel over woordvolgorde “‘Vrij, maar niet willekeurig.’ Pragmatische aspecten van woordvolgorde in twee fragmenten uit Herodotus’ uit 1995 (*Lampas* 27.3) en de reeks artikelen van de hand van Siem Slings over orale grammatica.²⁰

In haar artikel laat Helma Dik zien aan de hand van passages uit Herodotus dat de woordvolgorde in het Grieks niet bepaald wordt door de *syntactische* functie van een constituent, maar door zijn *pragmatische* functie. Centrale begrippen in haar benadering zijn de pragmatische functies Topic (‘het element dat als “houvast”, “kapstok”, “cognitief adres” van de zin fungeert’), en Focus (‘het element dat de meest saillante informatie in een zin presenteert’), begrippen die zij ontleent aan de Functionele Grammatica van Simon Dik (geen familie). Dik komt tot de conclusie dat de basiswoordvolgorde in een Griekse zin beschreven kan worden aan de hand van het volgende schema: *Topic – Focus – predicat – overige constituenten*. Vooral na het verschijnen van haar proefschrift (*Word Order in Ancient Greek. A pragmatic account of word order variation in Herodotus*) in hetzelfde jaar heeft haar pragmatische benadering een omwenteling veroorzaakt in het onderzoek naar de Griekse woordvolgorde.

In zijn serie artikelen over orale aspecten van de Griekse grammatica wijst Siem Slings erop dat het Grieks van Homerus, Herodotus en Plato niet langs

17 Sicking (1986: 125-126).

18 Beide citaten: Sicking (1986: 137).

19 ‘Taalkundige observaties bij het onderwijs in het Grieks’, *Lampas* 27.1 (1994) en ‘Partikels in vragen bij Plato’, *Lampas* 29.5 (1996).

20 ‘Een tandje lager. Aanzetten voor een orale grammatica van Homerus’, *Lampas* 27.5 (1994); ‘Help, een anakoloet! Zinsstructuur en orale grammatica bij Plato’, *Lampas* 29.5 (1996); “‘En de vrouw, die ziet hem weggaan.’ Orale strategieën in de taal van Herodotus’, *Lampas* 35.1 (2002). Zie ook R.J. Allan ‘Herodotus’ *Historiën* als sprekend leesboek. Herodotus tussen oraliteit en geletterdheid’, *Lampas* 39.1 (2006) en ‘Orale elementen in de Homerische grammatica. Intonatie-eenheid en enjambement’, *Lampas* 42.2 (2009a).

de meetlat van de schrijftaalgrammatica gelegd moet worden, maar benaderd dient te worden als gesproken taal. Slings pleit dan ook voor het ontwikkelen van een *orale* grammatica, een grammatica die beter recht doet aan de bijzonderheden van het Grieks van deze auteurs, zoals het voorkomen van anakoeloten, *nominativi pendentes*, *chunking* (het in behapbare stukjes hakken van de informatie) en wat Slings ‘tandje lager’ noemt: het midden in een volzin terugschakelen van een complexe constructie naar een eenvoudiger (van bijzin naar hoofdzin, van indirecte naar directe rede, van genitivus of dativus naar accusativus of nominativus). Slings’ ideeën over orale aspecten van de Griekse grammatica zijn nog steeds zeer invloedrijk.

3 Latijnse taalkunde in *Lampas*

Als we de *Lampas*-bijdragen over de Latijnse taalkunde van de afgelopen vijftig jaar vergelijken met die over de Griekse, zien we enkele duidelijke parallellen. Er is bijvoorbeeld eveneens toenemende belangstelling voor zinsoverstijgende aspecten in de jaren '80,²¹ aandacht voor partikels,²² en ook voor het Latijn wordt er in de beginjaren van *Lampas* een korte polemiek gevoerd over *tempus* en aspect. *Tempus* – maar dan meer in de pragmatische zin van ‘tijdgebruik’ in verband met tekststructuur en verteltechniek – blijft ook in latere jaargangen een steeds terugkerend thema. Het onderwerp leent zich dan ook goed om de ontwikkelingen binnen de Latijnse taalkunde aan te illustreren. Maar eerst gaan we in op een serie artikelen over een onderwerp dat in de *Lampas*-bijdragen over de Griekse taalkunde juist nauwelijks aan bod komt, namelijk het naamvalssysteem.

3.1 Het Latijnse naamvalssysteem

Toeval of niet, maar een halve eeuw *Lampas* omspant precies het ontstaan en het voorlopig eind- en hoogtepunt van een destijds geheel nieuwe visie op het functioneren van het Latijnse naamvalssysteem. Dit krijgt zijn weerslag in een drietal artikelen van Harm Pinkster, waarvan er twee dateren uit de begin-

21 Zie voor een vergelijking van de aandachtsgebieden binnen de Latijnse en Griekse taalkunde in de jaren '80 ook Pinksters *Lampas*-artikel ‘De stand van zaken in de Latijnse taalkunde’, *Lampas* 19.2 (1986). In zijn Signalementen ‘Ontwikkelingen in de Griekse taalkunde: discourse linguïstiek’, *Lampas* 44.1 (2011) bespreekt Rutger Allan hoe een kwart eeuw later de aandacht van zowel Grieks als Latijns taalkundigen inmiddels verschoven is naar zinsoverstijgende, discourse-pragmatische benaderingen, waarin beide groepen nauw samenwerken.

22 Met name in de vorm van een toepassing van het partikel-onderzoek van Caroline Kroon op concrete teksten, zoals Seneca’s brieven door Elseline Vester, *Lampas* 22.5 (1989) en Livius door Rodie Risselada, *Lampas* 30.2 (1997). Caroline Kroon heeft haar invloedrijke model uiteengezet in haar proefschrift *Discourse Particles in Latin. A study of nam, enim, autem, vero and at*, verschenen in 1995.

periode van *Lampas* (1972 en 1980) en de derde in 2015 verscheen.²³ In de eerste twee artikelen introduceert Pinkster het op valentie gebaseerde zinsmodel dat het uitgangspunt vormt voor zijn opvattingen over het naamvalssysteem; in het laatste artikel legt hij uit hoe dit zinsmodel ook als ordenend principe aan zijn gehele *Oxford Latin Syntax* ten grondslag ligt.²⁴

In het valentiemodel staat in de analyse van een zin het gezegde ('predicaat') centraal. Op grond van zijn betekenis vereist een predicaat één, twee of drie noodzakelijke aanvullingen ('argumenten'); de voorbeelden die hij in 1972 geeft zijn respectievelijk *vivere* (a); *laudare* en *uti* (b); en *dare* en *afficere* (c):²⁵

- (a) *pater vivit*
- (b) *pater filium laudat*
pater gladio utitur
- (c) *pater librum dat mihi*
pater me honore afficit

Predicaat en argumenten vormen samen de 'zinskern'. Daarnaast bevatten zinnen buiten de zinskern (in de 'periferie') gewoonlijk nog meer zinsdelen ('satellieten'), die echter in tegenstelling tot de argumenten wél weggelaten kunnen worden zonder dat de zin ongrammaticaal wordt. Waar tot dan toe gangbare grammatica's als Kühner-Stegmann en oudere schoolgrammatica's de verschillende naamvallen elk afzonderlijk behandelden in termen van hun eigen, onvervreembare 'betekenis(sen)', verwerpt Pinkster zo'n specifieke eigen betekenis categorisch:

[N]aamvallen leveren binnen de zinskern geen eigen bijdrage aan de inhoud van de zin (ze zijn betekenisloos); in de periferie markeren de naamvallen wel een globale semantische functie [...] maar voor de interpretatie is de betekenis van de lexemen [oftewel woorden, RR] veruit het belangrijkste.²⁶

In plaats daarvan benadert hij de naamvallen vanuit de functie die ze vervullen binnen de structuur van de zin als geheel. Ze spelen een rol bij het onderscheid tussen woordgroepniveau (bij uitstek gekenmerkt door de *genitivus*) en zinsniveau, en op zinsniveau tussen zinsdelen die functioneren binnen de zinskern of in de periferie (bij uitstek gekenmerkt door de *ablativus*). *Nominativus* en *accusativus* worden gebruikt om binnen de zinskern argumenten van elkaar te onderscheiden en hun syntactische status als subject of object te markeren.

23 Pinkster (1972): 'Het Latijnse Naamvalssysteem', gevolgd door een verdere onderbouwing in 'Naamvallen in een valentiegrammatica' uit 1980. Het derde artikel van Pinkster, 'Een nieuwe syntaxis voor een dode taal?', verscheen in 2015.

24 Het eerste deel van Pinksters nieuwe wetenschappelijke grammatica, *The Oxford Latin Syntax, Volume 1: The Simple Clause*, verscheen ook in 2015.

25 Pinkster (1972: 40-41).

26 Pinkster (1980: 111).

Voor huidige *Lampas*-lezers is dit niets nieuws – integendeel: deze benadering is in een halve eeuw zozeer gemeengoed geworden en in een of andere vorm in de huidige leergangen in het vwo geïncorporeerd dat men er vermoedelijk niet meer bij stilstaat dat dit ooit anders lag.²⁷ Maar in 1972 was dit nog helemaal nieuw, zoals blijkt uit Pinksters schets van de tot dan toe gangbare benadering, zowel in wetenschappelijke grammatica's als in de schoolgrammatica's die het uitgangspunt vormden voor zijn artikel:

Opvallend in de behandeling van de naamvallen is het streven naar het vaststellen van één of meer (centrale) waarde(n) per naamval, vaak volgens uiteenlopende criteria, het onderscheiden van een verbijsterende hoeveelheid van gebruikswijzen per naamval voornamelijk door allerlei kontekstuele gegevens in de naamvalsvorm te lokaliseren, de geringe aandacht voor de niveaus waarop naamvallen voorkomen in een zin (woordgroepniveau, zinsniveau) en een gelijke behandeling van naamvallen bepaald door preposities en 'autonoom' voorkomende naamvallen.²⁸

In verband met de wederzijdse relatie tussen wetenschap en onderwijs is het interessant om te zien dat Pinkster deze bezwaren, samen met de eerste ruwe schets van het zinsmodel dat hij daar tegenover zette, voor het eerst naar buiten bracht op een zomercursus over Griekse en Latijnse taalkunde die onder auspiciën van de VCN in de zomer van 1971 werd gegeven. De colleges verschenen begin 1972 min of meer onbewerkt in *Lampas* in een 'Speciale Afl levering: Oudheid en Taalkunde'.

Nog interessanter is het feit dat lezers van *Lampas* een substantiële en actieve bijdrage hebben geleverd aan de uitwerking van deze ideeën. Op verzoek van de *Werkgroep Grammatika-enquête* heeft een grote groep docenten op basis van gerichte vragen in een uitgebreid corpus een schat aan onderzoeksgegevens verzameld.²⁹ Deze grammatika-enquête was opgezet vanuit de afdeling Latijn van de *Commissie Modernisering Leerplan* en kreeg volgens het verslag van de werkgroep veel medewerking uit het middelbaar onderwijs.³⁰

27 Al in 1994 constateert Pinkster bijvoorbeeld in 'Een taalkundige beschouwing over drie basisleergangen, (*Redde Rationem, De taal der Romeinen* (nieuwe versie) en *Via Nova*', *Lampas* 27.1 (1994) dat deze drie grammatica's allemaal werken met een dergelijk zinsmodel.

28 Pinkster (1972: 28).

29 In totaal ging het om ongeveer 250 pagina's Oxford Classical Text. De onderzochte auteurs (Caesar, Catullus, Cicero, Horatius, Livius, Ovidius, Sallustius, Seneca, Tacitus, Vergilius) worden ook nu nog op school gelezen, misschien met uitzondering van Sallustius en Tacitus. Het corpus wordt gespecificeerd in beide *Lampas*-artikelen van de *Werkgroep* (1976: 288-289; 1978: 358-359).

30 'Van de aangeschreven docenten heeft 53 % zijn medewerking gegeven, volgens ervaren enquêteurs een hoog percentage' (*Werkgroep Grammatika-enquête* 1976: 358).

Met deze enquête beoogde de werkgroep

door een systematische bestudering van een gevarieerde verzameling teksten, die alle in het vwo geregeld gelezen worden, een nauwkeuriger beeld te krijgen van de gebruikswijzen van de naamvallen, het participium, de infinitivus en het gerundi(v)um, en tegelijk van de relatieve frekwentie van elk van deze gebruikswijzen. Afgezien van de intrinsieke waarde van een nadere precisering van deze gebruikswijzen, is de vaststelling van de frekwentie belangrijk om na te gaan in hoeverre de meest gebruikte schoolboeken een representatief beeld geven van de grammatikale verschijnselen, of er lakunes kunnen worden aangewezen c.q. meer aandacht wordt gegeven aan bepaalde aspecten dan noodzakelijk is gezien de regelmaat waarmee ze worden aangetroffen.³¹

In totaal zijn 11.303 (!) gevallen van naamvalsgebruik op deze wijze bijeengebracht en geanalyseerd, een solide basis voor corpus-onderzoek en een mooi staaltje samenwerking tussen universiteit en onderwijs. De uitkomsten van dit onderzoek werden gepubliceerd in twee *Lampas*-artikelen in 1976 en 1978, en vormden de basis van Pinksters *Lampas*-artikel uit 1980, waarin hij een definitiever schets geeft van de werking van het Latijnse naamvalssysteem, en een aantal problemen bespreekt die uit het enquête-materiaal naar voren kwamen.

Het is overigens een interessante vraag waarom het Griekse naamvalssysteem zo weinig aandacht heeft gekregen in *Lampas*. Het antwoord hierop is niet eenduidig. Het Griekse naamvalssysteem is minder goed te ‘vangen’ in termen van valentie, mede omdat preposities een veel grotere rol spelen in het Grieks dan in het Latijn. Maar daarnaast speelt ook een praktische factor mee, namelijk dat er binnen de Griekse taalkunde andere, notoir lastige kwesties zijn, die mede met het oog op het onderwijs voorrang genoten, zoals de in paragraaf 2.1 besproken kwestie van tijd *versus* aspect, partikels, participia en bijzinnen die veel aandacht hebben opgeëist. In de enige bijdrage over Griekse naamvallen in *Lampas* zegt Albert Rijksbaron dat ook met zoveel woorden:

Tenlotte rijst – vanzelfsprekend – de vraag welk belang dit alles heeft o[f] kan hebben voor de schoolpraktijk – waar, dit zij direkt toege[ge]ven de naamvallen niet het meest problematische onderdeel van de Griekse grammatika vormen.³²

31 *Werkgroep Grammatica-enquête* (1976: 358). Zie ook *Werkgroep Grammatica-enquête* (1978). Deze werkgroep bestond uit Harm Pinkster, Machtelt Bolkestein, Daan den Hengst en Willem Holtland.

32 Rijksbaron (1972: 75): ‘De Griekse genitivus’ in *Lampas* 5.1, een ‘speciale aflevering: Oudheid en Taalkunde’. Hierin staat ook Pinksters eerste artikel over het Latijnse naamvalssysteem, waar Rijksbaron zich in theoretisch opzicht expliciet bij aansluit.

3.2 Van semantiek naar discourse grammatica: Latijnse tempora

De behandeling van de Latijnse *tempora* in *Lampas* begint net als de Griekse met een discussie over *tempus* en aspect. En ook in deze discussie begint Harm Pinkster bij de behandeling van de Latijnse *tempora* in op dat moment (1971) gangbare schoolgrammatica's.³³ En ook hier constateert hij dat, net als bij de naamvallen, in de gangbare grammatica's veel eigenschappen van de context worden geprojecteerd op de semantische waarde (betekenis) van de afzonderlijke tijden. De discussie spitst zich daarbij vooral toe op het verschil tussen imperfectum en perfectum. Daartegenover plaatst hij zijn eigen visie dat het Latijnse *tempus*-systeem heel goed (en eigenlijk beter) begrepen kan worden zonder het binnen de Griekse taalkunde gehanteerde, maar oorspronkelijk uit de Slavistiek afkomstige, begrip aspect te projecteren op het Latijnse perfectum en imperfectum. In plaats daarvan stelt hij voor om het Latijnse *tempus*-systeem te beschrijven in louter temporele termen. Het perfectum dient in deze visie om een gebeurtenis te presenteren vanuit en als voortijdig aan het 'heden' van de spreker, terwijl het imperfectum wordt gebruikt om een gebeurtenis te beschrijven vanuit en als gelijktijdig aan een moment in het verleden.

Een jaar later reageerde E.J. Boneschanser in *Lampas* 5.4 met een lang artikel, waarop vervolgens ook Pinkster in hetzelfde nummer reageerde.³⁴ De – bij vlagen pittige – polemieken, waarin ze elkaar verwijten dat hun argumentatie door de ander verkeerd wordt weergegeven, werd in het voorwoord laconiek als volgt aangekondigd:

De inhoud van dit nummer wordt bepaald door het feit dat Grieks en Latijn *talen* zijn, die op scholen worden *onderwezen* [cursivering origineel]. Dienovereenkomstig vindt de lezer een discussie over de problematiek van aspect en tempus in het Latijn (*Lampas* 1972: 305)

Hoewel Pinkster en Boneschanser het op een aantal punten hardnekkig oneens bleven, lijkt dit – zoals vaker in discussies over *tempus* en aspect – deels een kwestie van terminologie te zijn, en van de kip en ei-vraag of aspect daadwerkelijk, ongeacht de context, onderdeel vormt van de semantische waarde van een bepaalde *tempus* (Boneschanser, met name in verband met het imperfectum) of dat een puur temporele waarde in een bepaalde context leidt tot een aspectuele interpretatie (Pinkster).³⁵ Ondanks dit verschil in inzicht

33 Pinkster (1971): 'Het Latijnse Tempus en de weergave daarvan in schoolgrammatica's', de tekst van een postacademiaal college dat hij in het kader van de PAV (post-academiale vorming) in het academisch jaar 1970-1971 verzorgde.

34 Boneschanser (1972): 'Aspect en Tempus in het Latijn', waarop Pinkster in hetzelfde nummer reageert met zijn 'Repliek op Aspect en Tempus in het Latijn, (reactie op E.J. Boneschanser, 1972, 5.4)'.³⁵

35 Zo merkt Pinkster (1972: 320) in zijn reactie bijvoorbeeld op: 'Dat betekent dat in de praktijk onze beweringen over het imperfectum elkaar niet zoveel ontlopen. Het verschil is dat ik probeer

zijn de heren het wel roerend met elkaar eens dat de schoolgrammatica's uit die periode tekort schieten en dat 'nauwkeuriger observatie van allerlei bijkomende factoren, zoals context en Aktionsart van het betreffende werkwoord, dringend noodzakelijk is' (Boneschanser 1972: 317). Interessant genoeg wijst Boneschanser er al in 1972 op dat ook het praesens historicum en de infinitivus historicus in de discussie betrokken moeten worden – iets wat pas veel later in meer discourse-pragmatische benaderingen daadwerkelijk gebeurt.³⁶

De term aspect is daarna, voor zover ik kan overzien, in *Lampas* in verband met het Latijn niet meer gevallen, maar het is interessant om te kijken hoe de discussie over *tempus* en tijdgebruik in *Lampas* werd voortgezet. Dit illustreert namelijk zowel de ontwikkelingen binnen de Latijnse taalkunde als de manier waarop deze ontwikkelingen via *Lampas* de afgelopen vijftig zijn gedeeld met het onderwijs.

Na Pinksters artikel in 1971 en de erop volgende korte polemiek blijft het eerst lang stil in *Lampas* waar het *tempus* betreft.³⁷ De aandacht voor discourse-pragmatische verschijnselen, die in de jaren '80 wel tot *Lampas* doordringt, begint op andere terreinen zoals woordvolgorde en gebruik van pronomina.³⁸ Pas in 1997 wordt de tekst-structurende functie van de Latijnse *tempora*, zoals in de loop van de jaren '80 al elders gepresenteerd, voor het eerst in *Lampas* geïllustreerd aan de hand van de *Bacchanalia*-passage in Livius.³⁹ Daarbij gaat het vooral om de afwisseling tussen enerzijds plusquamperfectum en imperfectum als 'achtergrondtijden' en anderzijds perfectum en praesens historicum als 'voorgroondtijden'. Op de voorgrond van het verhaal geeft het praesens historicum 'reliëf' aan de gebeurtenissen; ze worden gedetailleerd en levendiger gepresenteerd doordat de suggestie van een ooggetuigenverslag wordt gewekt, terwijl door middel van het perfectum gebeurtenissen globaler en meer 'gecondenseerd' worden gepresenteerd. Deze discoursefuncties vloeien op een tamelijk directe manier voort uit de globale semantische waarden die Pinkster eerder met behulp van de begrippen gelijktijdigheid *versus* voortijdigheid ten opzichte van een oriëntatiepunt in heden *versus* verleden aan deze tijden had toegekend.

een semantische karakterisering te geven waaruit alle gebruikswijzen te verklaren zijn en wat de kontekst aan informatie meebrengt (bv. iterativiteit) buiten de semantische waarde van het perfectum hou, terwijl B. dat inkorporeert ('duratief-iteratief').

- 36 Ook Boneschansers nadruk op het feit dat het imperfectum een 'situatie' beschrijft komt later terug, met name in het werk van Suzanne Adema, zie onder.
- 37 Afgezien van een enkele (goed- of afkeurende) opmerking over de behandeling van *tempus* in schoolgrammatica's in Pinkster (1994).
- 38 Bijvoorbeeld J.R. de Jong 'Hyperbaton en informatiestructuur' (*Lampas* 19.3/4, 1986). De eerste artikelen op het gebied van tekstcohesie van Machtelt Bolkestein 'Zand zonder kalk. Cohesie en het proza van Seneca' (*Lampas* 19.3/4, 1986) en Elseline Vester 'Grammaticale middelen als ondersteuning van de structuur. Seneca Ep. 47' (*Lampas* 22.5, 1989) betreffen niet-narratieve teksten, waarin *tempus*-gebruik geen structurende rol speelt.
- 39 Risselada (1997).

Dit – relatief globale – beeld van het tijdgebruik in narratieve teksten wordt vanaf de eeuwwisseling, ook in *Lampas*, verder verfijnd door een nieuwe wending binnen de discourse-pragmatiek, die ook in *Lampas* aan bod komt. In twee artikelen over het imperfectum in Vergilius benadert Suzanne Adema het tijdgebruik niet zozeer *bottom up* vanuit de semantische waarden van de *tempora*, maar verbindt ze het met de positie die de verteller kiest om zijn verhaal te vertellen.⁴⁰ Deze kan er bijvoorbeeld voor kiezen om zich te verplaatsen naar het moment waarop het verhaal speelt (het ‘verhaalheden’) en de gebeurtenissen van daaruit te vertellen; het praesens historicum wordt dan de ‘basistijd’ van het verhaal. Maar de verteller kan natuurlijk ook in het vertelmoment blijven en terugkijken op gebeurtenissen: dan is het perfectum de ‘basistijd’.⁴¹ De keuze die de verteller maakt, heeft consequenties voor de interpretatie van de overige tijden:

[H]et perfectum is bijvoorbeeld gewoonlijk voortijdig aan het moment van spreken, maar als het praesens de basistijd van het verhaal is, wordt dat moment als het ware verplaatst naar het verhaalheden. De gebeurtenis in het perfectum is dan dus voortijdig aan het verhaalheden [...]. (Adema 2006: 268)

Behalve dat Adema in deze artikelen dus een ‘mobiele verteller’ introduceert, die zijn tijdgebruik baseert op narratologische keuzes, maakt ze – zoals ook de titels van deze artikelen aangeven – ook op inzichtelijke wijze gebruik van de metafoor van de cameravoering. Zo staat ze in 2004 bijvoorbeeld uitgebreid stil het gebruik van het imperfectum om situaties weer te geven in *fade ins*, *fade outs* en *stills*. In haar didactische bijdrage uit 2006 giet ze deze visie op de narratologische functies van het tijdgebruik in een uitgewerkte lesopzet, voorzien van downloadbaar materiaal, zoals ze ook onlangs heeft gedaan in een didactische bijdrage over de rol van tijden in de opbouw van de spanningsboog in het Horatius Cocles-verhaal van Livius.⁴² Daarmee de samenwerking tussen middelbaar en universitaire onderwijs, die was ingezet door Pinkster en de *Grammatica-werkgroep*, op een andere, constructieve wijze voort.

Met haar benadering van tijdgebruik sluit Adema aan bij een ontwikkeling die al eerder in *Lampas* aandacht had gekregen in een artikel van Caroline Kroon uit 2000 naar aanleiding van het problematische concept ‘teksttype’.⁴³ In dit artikel laat Kroon onder meer zien dat in narratieve teksten de verteller

40 Adema (2004): ‘Van figurant tot hoofdrolspeler. Het gebruik van het imperfectum in de *Aeneis* van Vergilius’, en (2006): ‘Didactische bijdrage. Vergilius achter de camera. De ruzie tussen Dido en Aeneas (Verg. *Aen.* 4.296-396)’. De inzichten die hier voor *Lampas* zijn bewerkt, zijn gebaseerd op haar promotie-onderzoek dat in 2008 uitmondde in haar dissertatie *Discourse Modes and Bases. A study of the use of tenses in Vergil’s Aeneid*.

41 Voor meer uitleg, zie Adema (2006).

42 Adema (2015): ‘De spanningsboog. Een oefening in verteltechnische analyse op basis van een tweetalige tekstweergave’.

43 Kroon (2000): ‘Het ene verhaal is het andere niet. Een taalkundige kijk op teksttype in de Latijnse literatuur (met een toepassing op Plinius *Epistula* 7.27)’.

kan kiezen uit twee narratieve vertelwijzen, die ze de *constaterende* en de *observerende* vertelwijze noemt.⁴⁴ Het verschil ertussen verbindt ze met

de relatieve *afstand* tussen enerzijds het ervaren of observeren van gebeurtenissen in een bepaalde wereld, anderzijds het achteraf constateren en rapporteren ervan. [...]

[De constaterende] vertelwijze wordt gekenmerkt door een hoge graad van controle door de verteller: doordat de verteller zich buiten de situatie in de vertelde wereld bevindt en al terugkijkend zich een totaalbeeld kan vormen van het complex aan gebeurtenissen, is hij in staat om het narratieve materiaal (de *fabula*, zie bijdrage De Jong)⁴⁵ op allerlei manieren te ‘manipuleren’ (Kroon 2000: 222)

Theoretisch zou je in een geschreven tekst altijd die afstand, en dus de constaterende vertelwijze, verwachten, maar zoals Kroon opmerkt blijken vertellers door specifieke middelen ook de indruk te kunnen wekken van een observerende vertelwijze, waarin de afstand tussen het ervaren van gebeurtenissen en het rapporteren ervan lijkt weg te vallen.

Deze twee vertelwijzen verbindt zij vervolgens elk met een cluster van specifieke linguïstische kenmerken, waaronder het tijdgebruik: perfectum, in afwisseling met imperfectum, voor de constaterende vertelwijze, naast het gebruik van praesens historicum, infinitivus historicus en elliptische zinnen voor de observerende vertelwijze. Maar naast tijdgebruik spelen bijvoorbeeld ook de mate van zinscomplexiteit, de aan- of afwezigheid van discourse-structurerende partikels, evaluatieve opmerkingen en modaliteit een rol, evenals het wel of niet opnemen van zintuiglijk waarneembare details.

De laatste benadering van tijdgebruik illustreert niet alleen, zoals gezegd, de ontwikkeling van de Latijnse taalkunde in de laatste halve eeuw van zinsin-tern naar zinsoverschrijdend, maar ook een toenadering tussen taalkunde en narratologie.⁴⁶ Ten tweede laat het zien dat het zinvol kan zijn om, met name in discourse-pragmatische benaderingen, niet te focussen op één verschijnsel maar ook oog te hebben voor de combinatie en interferentie van verschijnselen. In de jaren daarna is deze meer holistische aanpak van textuele samenhang op vruchtbare wijze toegepast in *Lampas*-artikelen die waren gewijd aan *CE-pensa*. Zo gaat Kroon (2006) in op de verteltechniek in Ovidius' *Metamorfosen* en onderbouwt ze aan de hand van het gebruik van tijden, partikels en pronomina de ook elders wel gemaakte observatie dat de verhalen steeds zijn opgebouwd als een serie losse, opeenvolgende beelden (of ‘vignetten’):

44 In Kroon (2006) spreekt ze van een ‘retrospectieve’ (» constaterende) *versus* ‘introspectieve’ (» observerende) vertelwijze.

45 Kroon verwijst hier naar een artikel van Irene de Jong ‘Narratieve teksten en narratieve situaties’, in dezelfde *Lampas* 33.3 (De Jong 2000).

46 Zie over de vruchtbare samenwerking tussen taalkunde en narratologie ook de bijdrage van De Jong elders in dit nummer van *Lampas*.

Deze vignetten vertonen doorgaans een geringe interne dynamiek, waarbij het praesens meestal niet, zoals in Vergilius' *Aeneis*, gebruikt lijkt te worden om de suggestie van een ooggetuigeverslag op te roepen [...], maar eerder om een bepaalde beschrijving een tijdloos (universeel of generiek) karakter mee te geven. [Dit] is een karakteristiek kenmerk van Ovidius' stijl in de *Metamorphosen* en versterkt de indruk dat de focus in dit werk meer op de individuele plaatjes dan op de continuïteit van het verhaal ligt. (Kroon 2006: 244)

En zo is de Latijnse taalkunde in een halve eeuw via een uitgesproken puur-taalkundige start dichterbij de narratologie, en literaire stilistiek meer in het algemeen, gekomen. Zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, is deze ontwikkeling inmiddels al weer verder voortgeschreden, maar helaas nog niet in *Lampas*.

4 Griekse en Latijnse taalkunde in *Lampas*: conclusie en vooruitblik

De ontwikkelingen in de Griekse en Latijnse taalkunde staan uiteraard niet volstrekt los van elkaar; Griekse en Latijnse taalkundigen in Nederland hebben elkaar altijd in hun werk geïnspireerd. Ook in *Lampas* komt dat van tijd tot tijd tot uiting, zoals bijvoorbeeld in Gerry Wakkers artikel uit 1995 over partikels in Sophocles, waarin zij het model dat Caroline Kroon heeft ontwikkeld voor de beschrijving van de functie van partikels in het Latijn, met veel succes toepast op de Griekse partikels.⁴⁷

Tegenwoordig is deze samenwerking formeel gebundeld in de OIKOS-onderzoeksgroep *The Language of Literature*. Een absoluut hoogtepunt op de kalender van de linguïstische graeci en latinisten is de immer inspirerende 'Katwijk-conferentie', die nu al tien jaar door deze onderzoeksgroep wordt georganiseerd, maar ooit door Sicking en Pinkster gezamenlijk in het leven is geroepen om – op neutraal terrein – een brug te slaan tussen Amsterdam en Leiden, discussie te entameren tussen Griekse en Latijnse taalkundigen en elkaar *work in progress* voor te leggen. 'Katwijk' is elke keer weer een groot succes, zowel op sociaal als op wetenschappelijk vlak.

Toch valt op dat de resultaten van deze onderzoeksgroep nog niet in *Lampas* zijn doorgedrongen. Zo hebben Griekse en Latijnse taalkundigen van de VU de laatste jaren een model ontwikkeld waarin de eerder besproken benadering van vertelwijzen in Latijnse narratieve teksten (zie paragraaf 3.2) wordt gecombineerd met een narratief model waarin verschillende stadia van een verhaal worden onderscheiden. Het verschaft de lezer bruikbare inzichten in de structuur van narratieve passages en in de opbouw van spanningsbogen. Dit model is nog volop in ontwikkeling, maar inmiddels met succes

47 Wakker (1995): "Welaan dan dus nu." Partikels in Sophocles'; Kroon (1995).

toegepast op enkele Griekse en Latijnse narratieve teksten.⁴⁸ Hoewel zulke inzichten bij uitstek nuttig kunnen zijn als hulp bij het lezen van Griekse en Latijnse teksten op school, zijn hierover in *Lampas* nog geen bijdragen verschenen. Ook over partikels en woordvolgorde is de laatste jaren weinig geschreven in *Lampas*, laat staan dat er spannende polemieken over zijn gevoerd. Nieuwe taalkundige inzichten bereiken de vwo-docenten momenteel wel langs andere wegen, zoals nascholingsdagen en de website *quamlibet*, die concreet lesmateriaal biedt dat onder andere op deze inzichten gebaseerd is.⁴⁹ Maar dat ontslaat noch Grieks en Latijns taalkundigen, noch de redactie van de plicht om de wetenschappelijke onderbouwing van deze aanpak conform de doelstellingen van *Lampas* ook de komende halve eeuw aan te bieden in hét tijdschrift voor Nederlandse classici.

GLTC, Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
r.j.allan@vu.nl

GLTC, Universiteit van Amsterdam
Turfdragsterpad 9
1012 XT Amsterdam
r.risselada@uva.nl

Bibliografie

- Adema, S.M. 2004. 'Van figurant tot hoofdrolspeler. Het gebruik van het imperfectum in de *Aeneis* van Vergilius', *Lampas* 37, 333-346.
- Adema, S.M. 2006. 'Didactische bijdrage. Vergilius achter de camera. De ruzie tussen Dido en Aeneas (Verg. *Aen.* 4.296-396)', *Lampas* 39, 267-273.
- Adema, S.M. 2008. *Discourse Modes and Bases. A study of the use of tenses in Vergil's Aeneid*, dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Adema, S.M. 2015. 'De spanningsboog. Een oefening in verteltechnische analyse op basis van een tweetalige tekstweergave', *Lampas* 48, 238-249.
- Adema, S.M. en L.W. van Gils. 2016. 'In Situ. Wetenschap in de klas via Quamlibet.nl', *Lampas* 49, 185-190.
- Allan, R.J. 2006. 'Herodotus' *Historiën* als sprekend leesboek. Herodotus tussen oraliteit en geletterdheid', *Lampas* 39, 19-32.
- Allan, R.J. 2009a. 'Orale elementen in de Homerische grammatica. Intonatie-eenheid en enjambement', *Lampas* 42, 136-151.
- Allan, R.J. 2009b. 'Towards a Typology of the Narrative Modes in Ancient Greek. Text types and narrative structure in Euripidean messenger speeches', in S.J. Bakker en G.C. Wakker (eds), *Discourse Cohesion in Ancient Greek*, Leiden/Boston, 171-204.

48 Zie bijvoorbeeld Allan (2009b) en het eerste hoofdstuk 'Narratological and Discourse Linguistic approaches to Classical Literature' in Van Gils, De Jong en Kroon (te verschijnen).

49 Zie Adema en Van Gils (2016): 'In Situ. Wetenschap in de klas via Quamlibet.nl'.

- Allan, R.J. 2011. 'Signalementen. Ontwikkelingen in de Griekse taalkunde: discourse linguïstiek', *Lampas* 44, 89-94.
- Bakker, E.J. 1986. 'Ὅσπερ en εἵπερ. Een aspect van Attische conversatie', *Lampas* 19, 142-158.
- Bakker, E.J. 1991. 'Linguïstische verhaalanalyse. Temporele bijzinnen in Herodotus 2.121', *Lampas* 24, 82-96.
- Bolkestein, A.M. 1986. 'Zand zonder kalk. Cohesie en het proza van Seneca', *Lampas* 19, 298-308.
- Boneschanser, E.J. 1972. 'Aspect en Tempus in het Latijn', *Lampas* 5, 306-318.
- Dik, H. 1995a. *Word Order in Ancient Greek. A pragmatic account of word order variation in Herodotus*, Amsterdam.
- Dik, H. 1995b. "Vrij, maar niet willekeurig." Pragmatische aspecten van woordvolgorde in twee fragmenten uit Herodotus', *Lampas* 27, 249-265.
- Fanning, B.M. 1990. *Verbal Aspect in New Testament Greek*, Oxford.
- Jong, I.J.F. de. 2000. 'Narratieve teksten en narratieve situaties', *Lampas* 33, 189-210.
- Jong, J.R. de. 1986. 'Hyperbaton en informatiestructuur', *Lampas* 19, 323-331.
- Kroon, C.H.M. 1995. *Discourse Particles in Latin. A study of nam, enim, autem, vero and at*, Amsterdam.
- Kroon, C.H.M. 2000. 'Het ene verhaal is het andere niet. Een taalkundige kijk op teksttype in de Latijnse literatuur (met een toepassing op Plinius' *Epistula* 7.27)', *Lampas* 33, 211-238.
- Kroon, C.H.M. 2006. 'De fotograaf vertelt. Tekstsamenhang in Ovidius' *Metamorphosen*', *Lampas* 39, 226-244.
- Pieters, J.Th.M.F. 1980. 'De relatieve zin in het klassiek Grieks', *Lampas* 13, 99-110.
- Pinkster, H. 1986. 'De stand van zaken in de Latijnse taalkunde', *Lampas* 19, 115-124.
- Pinkster, H. 1971. 'Het Latijnse Tempus en de weergave daarvan in schoolgrammatica's', *Lampas* 4, 333-349.
- Pinkster, H. 1972a. 'Het Latijnse Naamvalssysteem', *Lampas* 5, 28-48.
- Pinkster, H. 1972b. 'Repliek op Aspect en Tempus in het Latijn (reactie op E.J. Boneschanser, 1972, 5.4)', *Lampas* 5, 318-325.
- Pinkster, H. 1980. 'Naamvallen in een valentiegrammatica', *Lampas* 13, 111-129.
- Pinkster, H. 1994. 'Een taalkundige beschouwing over drie basisleergangen, *Redde Rationem, De taal der Romeinen* (nieuwe versie) en *Via Nova*', *Lampas* 27, 28-42.
- Pinkster, H. 2015a. 'Een nieuwe syntaxis voor een dode taal?', *Lampas* 48, 168-187.
- Pinkster, H. 2015b. *The Oxford Latin Syntax. Volume 1: The Simple Clause*, Oxford.
- Rijksbaron, A. 1972a. 'Ἐπεὶ en ὥς. Temporeel of kausaal?', *Lampas* 5, 465-477.
- Rijksbaron, A. 1972b. 'De Griekse genitivus', *Lampas* 5, 68-77.
- Rijksbaron, A. 1973. 'Het kausale en temporele gebruik van ἐπεὶ en ὥς in Herodotus (reactie op O.J. Schrier, 1973, 6.4/5)', *Lampas* 6, 345-348.
- Rijksbaron, A. 1974. 'Bespreking van C.M.J. Sicking, *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'*, 1971, deel 2', *Lampas* 7, 207-214.
- Rijksbaron, A. 1980. 'De Semantiek van Griekse hypothetische bijzinnen', *Lampas* 13, 130-145.
- Rijksbaron, A. 1984. 'Het Griekse perfectum: subject contra object', *Lampas* 17, 403-419.
- Rijksbaron, A. 1986. 'Taalkunde en de structuur van Herodotus' *Historiën*', *Lampas* 19, 220-230.
- Rijksbaron, A., S.R. Slings, P. Stork en G.C. Wakker. 2000. *Beknopte syntaxis van het klassiek Grieks*, Houten.
- Risselada, R. 1997. 'Bacchanalia & pragmatiek. Textuele samenhang in Livius 39.9-41.3', *Lampas* 30, 101-122.
- Ruijgh, C.J. 1971. *Autour de 'te épique'. Études sur la syntaxe grecque*, Amsterdam.
- Ruijgh, C.J. 1974. 'Bespreking van C.M.J. Sicking, *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'*, 1971, deel 1', *Lampas* 7, 192-207.
- Ruijgh, C.J. 2004. 'Over de gebruikswijzen van het Griekse perfectum. Met speciale aandacht voor Plato's *Politeia*', *Lampas* 37, 24-45.
- Schrier, O. 1973. 'Het kausale en temporele gebruik van ἐπεὶ en ὥς in Herodotus (reactie op A. Rijksbaron, 1972, 5.5)', *Lampas* 6, 342-345.

- Sicking, C.M.J. 1971. *Hoofdstukken uit de Griekse 'Syntaxis'*, Amsterdam.
- Sicking, C.M.J. 1974. 'Aspectproblemen, een discussie', *Lampas* 7, 260-283.
- Sicking, C.M.J. 1986. 'Griekse partikels. Definitie en classificatie', *Lampas* 19, 125-141.
- Sicking, C.M.J. 1994. 'Taalkundige observaties bij het onderwijs in het Grieks', *Lampas* 27, 4-27.
- Sicking, C.M.J. 1996. 'Partikels in vragen bij Plato', *Lampas* 29, 446-463.
- Slings, S.R. 1994. 'Een tandje lager. Aanzetten voor een orale grammatica van Homerus', *Lampas* 27, 411-427.
- Slings, S.R. 1996. 'Help, een anakoloet! Zinsstructuur en orale grammatica bij Plato', *Lampas* 29, 426-445.
- Slings, S.R. 2002. "En de vrouw, die ziet hem weggaan." Orale strategieën in de taal van Herodotus', *Lampas* 35, 25-43.
- Vester, E. 1989. 'Grammaticale middelen als ondersteuning van de structuur. Seneca *Ep.* 47', *Lampas* 22, 324-335.
- Wakker, G.C. 1986. 'Conditionele bijzinnen met finale nuance in het Grieks', *Lampas* 19, 159-174.
- Wakker, G.C. 1989. 'Conditionele, temporele en relatieve bijzinnen. Verwantschap en verschil', *Lampas* 22, 60-73.
- Wakker, G.C. 1995. "Welaan dan dus nu." Partikels in Sophocles', *Lampas* 28, 250-270.
- Werkgroep Grammatica-enquête. 1976. 'Verslag grammatica-enquête. Onderdelen dativus en genitivus', *Lampas* 9, 358-389.
- Werkgroep Grammatica-enquête. 1978. 'Verslag grammatica-enquête. 2: onderdelen accusativus en ablativus', *Lampas* 11, 288-324.

Auteursinstructies *Lampas. Tijdschrift voor classici*

1 Inzending kopij

Zend uw kopij per e-mail naar: lampas@verloren.nl

2 Omvang

Een artikel in *Lampas* bevat maximaal 7.500 woorden inclusief voetnoten en bibliografie.

3 Stijl en opmaak

Houd de opmaak zo eenvoudig mogelijk. Gebruik geen afkortingen. Een heldere structuur wordt op prijs gesteld (lieft met tussenkopjes).

4 Citaten van en verwijzingen naar Griekse en Latijnse teksten

Geef Griekse eigennamen in Latijnse vorm (Aeschylus, Thucydides). Vertaal Griekse en Latijnse citaten. Plaats vertalingen tussen enkelvoudige aanhalingstekens. Cursiveer Latijnse citaten. Zet langere citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst: ingesprongen en door witregels van de hoofdtekst gescheiden. Gebruik in verwijzingen alleen Arabische cijfers (1, 2, 3).

5 Citaten van en verwijzingen naar secundaire literatuur

Verwijs naar secundaire literatuur volgens het auteur (jaartal: pagina)-systeem. Bijvoorbeeld: 'Feeney (2007: 92-96) stelt dat ...'; 'vergelijk Slings (1997: 107 n. 17)'. Zet lange citaten (meer dan 20 woorden) als bloktekst (zie boven), korte citaten tussen enkele aanhalingstekens.

6 Bibliografie

De literatuurlijst bevat uitsluitend de in uw artikel genoemde auteurs. Geen afkortingen. Opmaak:

Artikel in bundel:

Slings, S.R. 1997. 'Figures of Speech and their Lookalikes. Two Further Exercises in the Pragmatics of the Greek Sentence', in E.J. Bakker (ed.), *Grammar as Interpretation. Greek Literature in its Linguistic Context*, Amsterdam, 169-214.

Artikel in tijdschrift:

Hemelrijk, E.A. 2007. 'Local Empresses. Priestesses of the Imperial Cult in the Cities of the Latin West', *Phoenix* 61, 318-349.

Boek:

Jong, I.J.F. de. 2001. *A Narratological Commentary on the Odyssey*, Cambridge.

7 Samenvatting, correspondentieadres en auteursinformatie

Bij uw artikel levert u (1) een Engelstalige samenvatting (maximaal 200 woorden), (2) uw correspondentieadres (post en e-mail) en (3) een beknopte biografie (functie, affiliatie, onderzoeksgebied en publicaties, maximaal 70 woorden).

8 Illustraties

De redactie stelt illustraties (met bijschriften en bronvermeldingen) op prijs. Deze worden geplaatst indien van voldoende grootte en kwaliteit; uitgangspunt is een resolutie van 300 dpi bij een formaat van 10x15 cm. Bij vragen kunt u contact opnemen met de redactiesecretaris.

Lampas werd vijftig jaar geleden opgericht. Directe aanleiding was de invoering van de Mammoetwet. Met een tijdschrift ‘voor alle Nederlandse classici’ wilde de redactie vwo-docenten ondersteunen bij het ontwikkelen van nieuwe vormen van onderwijs waarin de ‘onverminderde relevantie van de antieke beschaving voor de moderne tijd’ centraal zou staan. *Lampas* wilde traditionele grenzen tussen disciplines en tussen universiteit en middelbaar onderwijs doorbreken, moderne wetenschappelijke inzichten op het gebied van taal- en letterkunde toetsen aan klassiek materiaal en daarnaast ook aandacht geven aan het *Nachleben der Antike*.

In hoeverre zijn deze ambitieuze doelstellingen gerealiseerd? In dit themanummer staan classici uit verschillende disciplines stil bij de vraag wat er sinds 1968 is veranderd in het Nederlandse klassieke landschap en hoe dat in *Lampas* tot uiting is gekomen. Daarnaast spreken ze ook hun wensen en verwachtingen uit voor de komende jaargangen. Zo kijken wij, net als Janus, terug op de afgelopen vijftig jaar, maar ook vooruit naar een volgende halve eeuw klassieke vernieuwing.

